

Ra'no TO'YCHIYEVA,

PhD, Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti doktoranti

E-mail: rano-tuichiyeva@mail.ru

Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti direktori, professor A. Jalilov taqrizi asosida

ZAMONAVIY GEOSIYOSIY O'ZGARISHLAR: ASOSIY OMILLAR, OQIBATLAR VA ISTIQBOLLAR

Аннотация

Ushbu maqola zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlar, ularning asosiy omillari, oqibatlari va istiqbollari haqida tahlil qiladi. Maqola geosiyosiy jarayonlarning murakkabligini, ularni shakllantiruvchi omillarni va ushbu o'zgarishlarning global va mintaqaviy xavfsizlikka ta'sirini o'rganadi. Geosiyosiy o'zgarishlar, sivilizatsiyalararo qarama-qarshiliklar, iqtisodiy raqobat, texnologik yuksalish, ekologik muammolar va yangi harbiy alyanslar kabi omillarni o'z ichiga oladi. Maqola, shuningdek, xalqaro hamkorlik va diplomatiyaning geosiyosiy ziddiyatlarni boshqarishdagi ahamiyatini ko'rsatib, global barqarorlikni ta'minlash uchun yangi yondashuvlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Geosiyosiy o'zgarishlar, sivilizatsiyalararo ziddiyatlar, iqtisodiy raqobat, ekologik muammolar, texnologik yuksalish, global xavfsizlik, diplomatiya, xalqaro hamkorlik, harbiy alyanslar, barqarorlik.

СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ: ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Данная статья анализирует современные геополитические изменения, их основные факторы, последствия и перспективы. В статье рассматривается сложность геополитических процессов, факторы, формирующие их, а также влияние этих изменений на глобальную и региональную безопасность. Геополитические изменения включают такие факторы, как цивилизационные противоречия, экономическое соперничество, технологический прогресс, экологические проблемы и новые военные альянсы. Статья также подчеркивает важность международного сотрудничества и дипломатии в управлении геополитическими конфликтами, подчеркивая необходимость разработки новых подходов для обеспечения глобальной стабильности.

Ключевые слова: Геополитические изменения, цивилизационные противоречия, экономическое соперничество, экологические проблемы, технологический прогресс, глобальная безопасность, дипломатия, международное сотрудничество, военные альянсы, стабильность.

MODERN GEOPOLITICAL CHANGES: KEY FACTORS, CONSEQUENCES, AND PROSPECTS

Annotation

This article analyzes modern geopolitical changes, their key factors, consequences, and prospects. The article examines the complexity of geopolitical processes, the factors shaping them, and the impact of these changes on global and regional security. Geopolitical changes include factors such as civilizational conflicts, economic competition, technological progress, environmental issues, and new military alliances. The article also highlights the importance of international cooperation and diplomacy in managing geopolitical conflicts, emphasizing the need for new approaches to ensure global stability.

Key words: Geopolitical changes, civilizational conflicts, economic competition, environmental issues, technological progress, global security, diplomacy, international cooperation, military alliances, stability.

Kirish. Bugungi kunda dunyo geosiyosiy manzarasi misli ko'rilmagan darajada tezkor va chuqur o'zgarishlar yuz bermoqda. Ushbu o'zgarishlar millatlararo munosabatlar, mintaqaviy xavfsizlik tizimlari, xalqaro savdo va iqtisodiy hamkorlik shakllarini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'lmoqda. Geosiyosiy jarayonlar nafaqat yirik davlatlar yoki mintaqalar o'rtasidagi kuchlar muvozanatini, balki butun dunyo aholisining kundalik hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi global tendensiyalarni shakllantiradi. Shu sababli zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlarni chuqur o'rganish va ularning sabab hamda oqibatlarini tahlil qilish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Geosiyosiy o'zgarishlarning sabablarini tahlil qilishda bir nechta asosiy omillarni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchi navbatda, iqtisodiy omillar global va mintaqaviy geosiyosiy dinamikada asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida maydonga chiqmoqda. Global iqtisodiyotning o'sishi yoki turg'unligi, yangi iqtisodiy markazlarning shakllanishi, shuningdek, resurslarga bo'lgan talab va ularni boshqarish masalalari xalqaro munosabatlarda o'ziga xos keskinliklarni keltirib chiqarmoqda.

Ikkinchidan, harbiy va strategik omillar, jumladan, yangi qurollanish poygalari, harbiy bloklar va alyanslarning qayta shakllanishi, zamonaviy urush texnologiyalarining rivojlanishi davlatlar o'rtasida xavfsizlikka doir masalalarni birinchi o'ringa qo'ymoqda. Amerikalik tadqiqotchilar, xususan, Jozef Nay o'zining "Soft Power" konsepsiyasida harbiy kuchdan ko'ra,

yumshoq kuch va diplomatik strategiyalarning geosiyosiy muvaffaqiyatdagi ahamiyatini urg'ulaydi [13].

Uchinchidan, texnologik taraqqiyot geosiyosiy jarayonlarga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt, kibernetika, raqamli infratuzilmalar va yangi avlod texnologiyalari global raqobatning asosiy elementlariga aylanmoqda.

To'rtinchidan, ekologik va ijtimoiy muammolar zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlarning ajralmas qismiga aylangan. Amerikalik iqlimshunos olimlar, masalan, Bill McKibben, iqlim o'zgarishining geosiyosiy barqarorlikka ta'siri haqida ogohlantirib, energetika siyosatini tubdan o'zgartirish zarurligini ta'kidlaydi [10].

Zbigniev Bjezinski "The Grand Chessboard" kitobida Yevroosiyo hududini dunyo siyosatining kaliti sifatida ko'radi [3]. Unga ko'ra, Yevroosiyo mintaqasida ustunlikni qo'lga kiritgan davlat global yetakchi bo'ladi. Genri Kissinjerning "World Order" asarida global barqarorlikni saqlash uchun davlatlararo diplomatiyaning muhimligi ta'kidlanadi [7].

Maqola davomida geosiyosiy o'zgarishlarning asosiy omillari, ularning turli mintaqalarga bo'lgan ta'siri, shuningdek, ularni oldindan baholash va boshqarish strategiyalari o'rganiladi. Shu orqali geosiyosiy jarayonlarning global va mintaqaviy xavfsizlikka bo'lgan ta'siri haqida kengroq tushuncha beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlarni kompleks tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy yondashuv va uslubni o'z ichiga oladi. Tadqiqotning nazariy asoslarini ishlab chiqishda xalqaro munosabatlar nazariyalarining asosiy yo'nalishlari – realizm, liberalizm va konstruktivizm doirasidagi yetakchi olimlarning asarlari chuqur o'rganildi. Dunyoning turli mintaqalarida yuz berayotgan geosiyosiy jarayonlarni tahlil qilish uchun taqqoslash usuli qo'llanildi. Ushbu usul bir mintaqada kuzatilgan geosiyosiy o'zgarishlarni boshqa mintaqalardagi o'xshash holatlar bilan qiyoslab, ular orasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlarning asosiy drayverlaridan biri global kuchlar – AQSh, Xitoy va Rossiya – o'rtasidagi strategik raqobatdir.

Avvalo, Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi dunyo iqtisodiyoti va geosiyosati sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. 2013-yilda Xitoy prezidenti Si Szinpin tomonidan e'lon qilingan ushbu loyiha global savdo yo'llarini kengaytirish va infratuzilmani yaxshilash orqali mamlakatning iqtisodiy va siyosiy ta'sirini oshirishga qaratilgan. Bugungi kunda BRI doirasida Xitoy 140 dan ortiq davlat bilan hamkorlik o'rnatgan bo'lib, loyiha turli mintaqalarda yirik infratuzilma, transport, energetika va telekommunikatsiya loyihalarini qamrab oladi.

BRI nafaqat iqtisodiy manfaatlarni ko'zda tutadi, balki Xitoyning geosiyosiy strategiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Farid Zakaria BRI ni "yangi avlod imperiyasi" sifatida ta'riflab, Xitoyning bu tashabbus orqali rivojlanayotgan davlatlarni iqtisodiy bog'liqlik tizimiga tortishini ta'kidlaydi [16].

BRI tashabbusi bo'yicha tanqidiy yondashuvlarga keladigan bo'lsak, G'arb davlatlari va ayrim tahlilchilar ushbu loyihani "qarz tuzog'i diplomatiyasi" deb atab, rivojlanayotgan davlatlarning haddan tashqari qarzga botishini asosiy muammo sifatida ko'rsatmoqdalar. Masalan, Shri-Lankadagi Hambantota porti qarzini to'lashga qodir bo'lmagan Shri-Lanka hukumati portni 99 yil muddatga Xitoyga ijaraga berishga majbur bo'ldi.

Ikkinchidan, AQSh dunyodagi o'zining yetakchi mavqei hamda global ta'sirini saqlab qolish uchun Xitoy iqtisodiy va harbiy qudratining o'sishiga qarshi turadigan keng qamrovli strategiyalarni amalga oshirmoqda. Ushbu strategiyalar NATO, QUAD, AUKUS kabi alyanslarni mustahkamlash, madaniy va texnologik ta'sirni kengaytirish hamda iqtisodiy raqobatga nisbatan integratsion yondashuvlarni qamrab oladi.

Uchinchidan, Rossiyaning strategik ambitsiyalariga kelsak, ular asosan o'zining sobiq Sovet Ittifoqi hududidagi ta'sirini qayta tiklash va G'arb bilan bo'lgan geosiyosiy raqobatni kuchaytirishga qaratilgan. Bu amaliyotlar Rossiyaning xalqaro miqyosda o'z kuchini saqlab qolish va kuchli davlat maqomini tiklashga intilishining yaqqol namunasidir. Rossiya o'zining strategik maqsadlarini amalga oshirishda turli diplomatik, iqtisodiy va harbiy vositalardan foydalanib kelmokda.

2014-yilda Rossiya Qrimni anneksiya qilishi va 2022-yilda Ukraina hududiga bostirib kirishi Rossiyaning mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash va G'arbga qarshi geosiyosiy pozitsiyasini kuchaytirishga bo'lgan harakatlarining muhim qismlarini tashkil qiladi.

Rossiyaning geosiyosiy ambitsiyalari o'zining sobiq Sovet hududida gemonlikni qayta tiklash va G'arb bilan strategik raqobatni davom ettirishga qaratilgan. Rossiya o'zining harbiy, iqtisodiy va diplomatik vositalarini birlashtirib, o'zining global ta'sirini mustahkamlashni maqsad qilmoqda.

Jon Mersheimerning tahliliga ko'ra, Rossiya-Ukraina urushi NATOning Sharqqa kengayishiga Rossiyaning keskin reaksiyasi sifatida yuzaga kelgan. Rossiya uchun NATOning sharqqa kengayishi, xususan, Ukrainaning G'arb bilan yaqinlashish siyosati, xavfsizlikni ta'minlash va o'zining ta'sir doirasini kengaytirish uchun tahdid sifatida qabul qilindi. NATOning Sharqiy Yevropaga kengayishi, ayniqsa, Boltiq davlatlari va Polshaning qo'shilishi Rossiya uchun "qizil chiziq" bo'lib xizmat qilgan [12].

Bu mojaro global xavfsizlik va iqtisodiyotga jiddiy ta'sir ko'rsatdi, yangi diplomatik va harbiy strategiyalarni keltirib chiqardi. Energiya manbalarini siyosiy qurol sifatida ishlatish va xalqaro xavfsizlik tizimida yangi qarama-qarshiliklar yaratish

Rossiya va G'arb o'rtasidagi geosiyosiy raqobatning kuchayishiga sabab bo'lmoqda.

To'rtinchidan, Yevropaning Rossiyaga bo'lgan energetik bog'liqligini kamaytirish maqsadida amalga oshirilayotgan diversifikatsiya siyosati, global energiya bozorlarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. 2022-yildan boshlab, Rossiyaning Ukraina urushi va G'arb davlatlari tomonidan joriy etilgan sanksiyalar Yevropa davlatlarini Rossiyadan energiya resurslarini olishga nisbatan bog'liqlikni kamaytirishga undadi.

Bu o'z navbatida Yevropaning o'z energiya xavfsizligini ta'minlashda yangi yondashuvlarni qo'llashiga olib keldi. Xususan, Yevropaning energiya importini diversifikatsiya qilish maqsadida quyidagi choralarga e'tibor qaratilgan:

Yevropa, Rossiya gaziga bo'lgan bog'liqlikni kamaytirish maqsadida AQSh, Qatar va boshqa energiya ishlab chiqaruvchi davlatlardan yangi tabiiy gaz yetkazib berish tizimlarini yaratishni rejalashtirmoqda. 2022-yilda AQShning suyuq tabiiy gaz eksporti Yevropaga 76% ga oshgan.

Yevropa Ittifoqining eng muhim maqsadlaridan biri karbon chiqindilarini kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashdir. 2030-yilga qadar Yevropa, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olingan elektr energiyasini ishlab chiqarish hajmini 40% ga oshirishni maqsad qilgan.

Yevropa davlatlari, quyosh, shamol, va suvdan olinadigan energiya ishlab chiqarishni kengaytirish uchun katta miqdordagi investitsiyalarni amalga oshirmoqda. Xususan, Germaniya, Daniya, va Ispaniya kabi mamlakatlar qayta tiklanuvchi energiyaga o'tishda eng yuqori o'sish sur'atlariga erishgan.

Beshinchidan, Yaqin Sharq mintaqasidagi geosiyosiy mojarolar, xususan, Eronning yadroviy dasturi va Isroil-Falastin mojarosi ham global xavfsizlik uchun jiddiy tahdidlarni yaratmoqda. Ushbu mojarolar nafaqat mintaqaviy barqarorlikka, balki xalqaro siyosat va xavfsizlik tizimlariga ham ta'sir qiladi. Graham Allisonning "Tukidid tuzog'i" ("Thucydides trap", bu atama qadimgi yunon tarixchisi Tukididning asarlaridan kelib chiqqan va u kuchli davlatning o'z mavqei saqlab qolish istagi va yangi paydo bo'layotgan davlatning kuchayishi tufayli yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni ifodalaydi, ayniqsa, AQSh va Xitoy o'rtasidagi hozirgi kuchlar balansi munosabati bilan tez-tez ishlatiladi) modelidan kelib chiqib, bu kabi mojarolar qudratning o'zgarishi davrida yuzaga keladigan to'qnashuvlarning tabiiy natijasi sifatida ko'riladi.

Eronning yadroviy dasturi xalqaro sanksiyalarni keltirib chiqarmoqda. BMT tomonidan qo'yilgan sanksiyalar, shuningdek, AQSh va Yevropa davlatlari tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy bosim Eronni iqtisodiy izolyatsiyaga olib keldi. Ammo, Eronning yadroviy dasturiga qarshi xalqaro sanksiyalarni amalga oshirish ko'plab mintaqaviy ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Misol uchun, Eron va AQSh o'rtasidagi diplomatik munosabatlar keskinlashgan, bu esa global va mintaqaviy xavfsizlikni zaiflashtiradi.

Isroil va Falastin o'rtasidagi ziddiyatlar Yaqin Sharqning barqarorligini doimiy ravishda tahdid ostiga qo'yadi. Falastin xalqining o'z milliy davlati uchun kurashlari, Isroilning mustahkam o'lkasi sifatida saqlanishiga intilishlari va bu jarayondagi xalqaro omillar, ayniqsa, AQSh, arab davlatlari va Yevropa davlatlarining siyosiy bosimlari mintaqaviy beqarorlikni kuchaytirmoqda.

Qolaversa, texnologik innovatsiyalar va raqobat zamonaviy global siyosatning markaziy elementlaridan biri bo'lib, davlatlarning iqtisodiy, harbiy va xalqaro nufuziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt va 5G texnologiyalari kabi ilg'or sohalarida raqobat, davlatlar o'rtasidagi texnologik kuchni belgilab beradi. Xitoy va AQSh o'rtasidagi texnologik raqobat ayniqsa o'zining global iqtisodiy va xavfsizlik strategiyalariga ta'sir qilmoqda.

Xitoy va AQSh o'rtasidagi texnologik raqobat, ayniqsa sun'iy intellekt va 5G texnologiyalarida kuzatilmoqda. Xitoy o'zining texnologik rivojlanishida misli ko'rilmagan tezlikda o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda, xususan, sun'iy intellekt, 5G va robototexnika sohalarida. 2023-yilda Xitoy sun'iy intellektga \$150 milliarddan ortiq sarmoya kiritgan bo'lsa, AQSh esa Google, Microsoft va Apple kabi gigant kompaniyalari bilan

global texnologik innovatsiyalarni boshqarishda yetakchilik qilmoqda.

Zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlar jahon siyosiy manzarasini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Graham Allisonning fikricha, kuchli davlatlarning rivojlanayotgan davlatlar bilan qarama-qarshiliklari tarixan konfliktlarga olib kelgan. Allisonning "Destined for War" asarida aytilishicha, XX asrda bunday qarama-qarshiliklar 12 ta holatdan 10 tasida urush bilan yakunlangan [1].

Birinchidan, Allison XX asr misolida urush ehtimolini ko'rsatib bergan bo'lsa-da, XXI asr global siyosiy sharoitlari o'ziga xos bo'lib, o'tmishdagi ssenariylarni to'liq takrorlamaydi. Bugungi dunyo ko'p tomonlama diplomatiya, xalqaro tashkilotlar va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik bilan o'zaro qarama-qarshiliklarni boshqarishga imkon yaratmoqda. AQSh va Xitoy o'rtasidagi kuchlar dinamikasi keskin bo'lsa-da, urushdan ko'ra savdo muzokaralari va geosiyosiy raqobat shakllariga ko'proq yo'nalmog'ga.

Ikkinchidan, xalqaro hamkorlik va islohotlar nafaqat ziddiyatlarni yumshatishga, balki strategik barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, iqlim o'zgarishi, pandemiyalar va xalqaro savdo kabi global muammolar ikki davlatni hamkorlik qilishga majbur qilmoqda. Bunday umumiy manfaatlar strategik raqobatni boshqarishga yordam berishi mumkin.

Samuel Hantington "The Clash of Civilizations" asarida geosiyosiy o'zgarishlarning asosiy sabablarini sivilizatsiyalar

o'rtasidagi farqlarda ko'radi. Unga ko'ra, G'arb va Islom dunyosi, shuningdek, Xitoy va Hindiston kabi sivilizatsiyalar o'rtasidagi madaniy va siyosiy farqlar global nizolarning asosiy manbai hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda ushbu to'qnashuvlar geosiyosiy qarorlarni shakllantirishda davom etmoqda [6].

Hozirgi geosiyosiy o'zgarishlar har bir mintaqada turli ko'rinishda namoyon bo'lmoqda, ammo ularning umumiy tendensiyasi ko'p qutbli dunyo tizimining shakllanishiga ishora qiladi. Yetakchi davlatlar tomonidan xalqaro diplomatiya, kuchlar muvozanati va mintaqaviy hamkorlikning rivojlanirilishi ushbu murakkabliklarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Yuqorida keltirilgan olimlarning tahlillari zamonaviy geosiyosiy jarayonlarni chuqurroq anglash va samarali strategiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlar murakkab va ko'p qirrali jarayonlardir. Bu jarayonlarning tahlili faqat harbiy yoki madaniy farqlarga emas, balki iqtisodiy, ekologik va texnologik omillarga ham asoslanishi zarur. Global xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash uchun davlatlar o'rtasida diplomatiya, iqtisodiy integratsiya va madaniyatlararo hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, xalqaro institutlarning rolini kuchaytirish talab etiladi. Zamonaviy geosiyosiy o'zgarishlarni boshqarishda yuqori darajadagi diplomatik yondashuvlar, xalqaro hamkorlik va global barqarorlikni saqlash uchun yangi strategiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Allison, Graham. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Houghton Mifflin Harcourt, 2017.
2. Brautigam, Deborah. *The Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa*. Oxford University Press, 2009.
3. Brzezinski, Zbigniew. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, 1997.
4. Cohen, Stephen P. *India: Emerging Power*. Brookings Institution Press, 2001.
5. Cybersecurity Ventures. "Cybercrime Damages to Reach \$10.5 Trillion Annually by 2025." Cybersecurity Ventures, 2021, www.cybersecurityventures.com.
6. Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster, 1996.
7. Kissinger, Henry. *World Order*. Penguin Press, 2014.
8. Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, 1984.
9. Lee, Kai-Fu. *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*. Houghton Mifflin Harcourt, 2018.
10. McKibben, Bill. *Eaarth: Making a Life on a Tough New Planet*. Times Books, 2010.
11. Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, 2001.
12. Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. Updated ed., W.W. Norton & Company, 2014.
13. Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs, 2004.
14. United Nations. *World Economic Situation and Prospects 2023*. United Nations Publications, 2023.
15. World Bank. *World Development Report 2022: Data for Better Lives*. World Bank Publications, 2022.
16. Zakaria, Fareed. *The Post-American World*. W.W. Norton & Company, 2008.